

Asiatisk perspektiv:

Keiserens død – en utfordring til kirken i Japan

TOR JØRGENSEN

Spent stemning før «X-day»

Den 7. januar 1989 viste seg å bli den dagen svært mange japanere hadde ventet på med spenning og usikkerhet i lang tid. I september 1987 var keiser Hirohito blitt operert på grunn av en forstoppelse i tarmsystemet. Denne første keiserlige operasjon i Japans historie gikk etter meldingene svært bra og det var ingen grunn til bekymring. Etter keiserens død er det imidlertid blitt opplyst at keiseren led av det mange hadde antatt, nemlig kreft. Den 19. september i fjor ble han så brått lagt inn på sykehuset igjen etter å ha kastet opp store mengder blod. Japan forberedte seg på den store avskjeden. Men det skulle ta lenger tid enn de fleste hadde ventet. Ved hjelp av stadig blodoverføringer maktet legene å holde liv i den døende monarken hele høsten. Mediadekningen var, ikke minst den første tiden, enorm. Stadige bulletiner fra hofflegene fortalte om keiserens medisinske situasjon. Hvem som gikk inn og ut av «sykestuen» innenfor palassområdet ble registrert og kommentert. En kunne se på TV-kommentatorene hvordan keiserens situasjon var. Både deres framferd og deres klesdrakt reflekterte den medisinske tendensen. Flere TV-selskaper holdt 24 timers beredskap på palassområdet. – Det oppstod usikkerhet om man kunne avholde festlige tilstelninger mens keiseren lå syk og ventet på å dø. Skulle skolene arrangere sine vanlige sports- og kulturfestivaler i oktober? Kunne konserter gå som planlagt? I mange tilfeller ble det avlysninger. –Kjendiser som hadde annonsert giftermål, utsatte dette på ubestemt tid, osv. osv.

Den første lørdagen i 1989 registrerte vi at noe helt spesielt var i gjære allerede ved seksnyhetene om morgenen. Den endelige bekreftelsen kom først senere ut på dagen, men vi visste det: Lørdag 7. januar 1989 ble –X-day.

Keiser Hirohito var død, 87 år gammel, etter over 100 døgnssykeleie og etter å ha mottatt over 30 liter blod. I hele 62 år hadde han vært stats-overhode, lenger enn noen keiser i Japans historie og lenger enn de fleste monarker i hele verdens historie. Showa, «opplyst fred», ble navnet på den nye keiserepoken da unge Hirohito overtok etter sin far. De som valgte dette periodenavnet, ante naturligvis ikke juledag 1926 hvor stormfull denne fredsperioden skulle bli. Før det var gått 20 år, lå Japan i ruiner etter en lang og grusom krig som hadde kostet omlag tre millioner japanere livet.

«X-day» var imøtesett med atskillig uro i mange kretser. Mange fryktet at de som ønsket å styrke keiserens rolle og gjenopplive de nasjonalistiske og militaristiske tradisjonene, ville kunne utnytte denne anledningen til å legge press på media, på politikerne og på befolkningen. Det verserte for eksempel rykter om at høyrekreftene ved hjelp av organiserte gangsterbander ville trakassere forretninger som ikke viste den nødvendige respekt og holdt lukket i forbindelse med keiserens dødsfall og begravelse. Privatfolk som ikke flagget, ville også kunne regne med å få oppleve ubehageligheter. Det ble videre spurt: Ville regjeringen legge opp til en form for markering som, indirekte i alle fall, kunne oppfattes som en anerkjennelse av den gamle myten om keiserens guddommelighet? Hvordan ville japansk TV presentere Showa-perioden? Ville man forsøke å fortie den ulykke japanerne hadde påført landene i det østlige Asia? Ville man forbigå diskusjonen om keiserens personlige forhold til og ansvar i forbindelse med krigen i taushet? Og hva med grunnlovens bestemmelse om et klart skille mellom stat og religion, måtte ikke de gamle shintoistiske begravelsesritualene bli forandret?

Ikke minst i kristne kretser var det stor usikkerhet om hva «X-day» ville kunne føre til. I atskillige kirkesamfunn gikk det ut materiale om hva en kunne vente seg og hvordan kristne burde forholde seg. For en gang skyld utviste både «liberale» og «konservative» det samme engasjement for et samfunnsmessig og politisk problem.

«X-day», begravelsen og innsettelsen av den nye keiseren er nå tilbakelagte begivenheter. Det vil si, det shintoistiske innsettelsesritualet for Akihito vil først bli endelig sluttført om ett og et halvt år. Men har utviklingen så langt vist at det virkelig var grunnlag for den frykt mange følte? – Vi vil komme noe tilbake til hvordan keiser Hirohitos død og begravelse ble opplevd på nært hold, både rent samfunnsmessig og i kirkelig sammenheng, men de problemene «X-day» har aktualisert er så knyttet til historien at det er nødvendig å belyse dem nettopp utfra sin historiske kontekst.

Tenno – himmelsk hersker

På japansk kalles keiseren *tenno*, hvilket betyr «himmelsk hersker». Denne tittel brukes ikke om andre lands keisere, den er forbeholdt Japans egen *tenno heika* (*heika* er en æresbetegnelse). I følge de eldste japanske krønikebøkene, *Kojiki* og *Nihon Shoki* fra det 8. århundrede, skulle den første keiseren, Jimmu, være tippoldebarn til selveste solgudinnen Amaterasu Omikami. Ifølge de samme kildene skal Jimmu ha slått seg ned på den nåværende Nara-sletta som tidligere ble kalt Yamato, og skrevet med tegnene for «stor fred». Her ble Jimmu, ifølge *Nihon Shoki*, innsatt som den første *tenno* 11. februar 660 f.Kr. Selv om historikere tviler på om keiser Jimmu virkelig er grunnleggeren av keiserslekten, er det under enhver omstendighet sikkert at tidsangivelsen ikke er korrekt. De japanske keiserens aner kan nok ikke føre røttene så langt tilbake.

Fra sin tippoldemor skal Jimmu, fortsatt i følge hoffkrøniken, ha motatt tre kraftgivende gjenstander: noen juveler, et speil og et sverd, som hver for seg hadde hatt betydning for henne. Disse tronregaliene, om enn riktignok ikke originalene (!), er fortsatt i bruk ved hver ny keiserinnsettelse. For første gang i Japans historie fikk hele folket, takket være fjernsynet, bivåne denne enkle og tause overrekkelsessermonien som etter tradisjonen må finne sted samme dag som keiseren dør. Med disse regaliene i sin varetekt var den 55 år gamle kronsprins Akihito blitt *tenno* nr. 125 i følge den «offisielle»keiserlisten.

Forlater en de mytiske aspektene og vurderer keisersystemets opprinnelse rent historisk, befinner vi oss i slutten av det fjerde århundre, hvor den klanen som dominerte den virkelige Yamatosletta, så på sine høvdinger som prester og shamaner innenfor en enkel naturreligiøs forestillingsverden. Høvdingen var selve symbolet på klanens enhet, en guddommelig garantist for dens eksistens og trygghet. Slike tanker om høvdinger er ikke ukjent i andre kulturer. Det spesielle ved Japans keiserhistorie, – tittelen *tenno* ble først tatt i bruk i det 6. eller 7. århundre – er at en og samme familie har kunne fortsette å ha en slik status gjennom så mange generasjoner. Hirohito var det 110. ledd i den rekken vi har historisk bekreftelse på. Takket være denne kontinuiteten har også de «primitive» forestillingene om folkets opprinnelse og enhet manifestert i tilstedeværelsen av keiseren, blitt bevart.

At keiserinstitusjonen har kunnet overleve de store forandringene Japan har gjennomgått gjennom over 1500 år, skyldes i stor grad at keiserne i lange perioder har akseptert sin funksjon som mer religiøs og tilbaketrukket enn politisk dominerende. Et klart uttrykk for rolleforde-

lingen mellom den politisk og religiøse makt finner vi i den sentraliserte feudalperioden i ca. 250 år fra 1603. I denne perioden hadde Tokugawa-slekten den politiske makt som *shogun* med sete i Edo, det nåværende Tokyo, øst i landet, mens keiseren og hans hoff med alle sine religiøse funksjoner, forble i den gamle hovedstaden Kyoto.

Selv om keiseren under Tokugawa'ene nærmest må betraktes som fange innenfor Kyoto-palassets murer, lå det ideologisk og politisk potensial i denne institusjonen som i sin tur også kunne brukes mot shogun-styret. Det kom for alvor til uttrykk i forbindelse med de mange ytre og indre problemene som oppstod midt på 1800-tallet, da vestlige skip begynte å gjøre seg gjeldende i japanske farvann og amerikanernes svarte krigskip under admiral Perrys ledelse til slutt tvang fram en avtale om åpning av enkelte havner for utenlandske skip i 1854.

Krisen førte til et totalt sammenbrudd for shogun-styret og en radikal endring av keiserens plass og rolle. De seirende kreftene hadde nettopp benyttet seg av de gamle tradisjonene om et Japan styrt av den guddommelige keiseren. De ønsket å gjenopprette «den keiserlige veg» som etter deres syn var den eneste veg til et nytt og sterkt Japan som kunne måle seg med de vesterlandske stormakter. Foranledningen til et direkte kupp kom da keiser Komei plutselig døde, bare 36 år gammel og hans 14 år gammel sønn overtok. Den 3. januar 1868 kom proklamasjonen om at Japan nå igjen skulle styres av sin *tenno*. Den unge keiseren, hvis periode ble kalt Meiji, «opplyst styre», ble flyttet til Edo for å demonstrere den nye, enhetlige styressettet, og byens navn ble forandret til «østlig hovedstad», eller Tokyo på japansk.

Ut fra denne «Meji-restaurasjonen» i 1868 utviklet det seg etterhvert en særegen japansk ideologi, som senere er blitt kalt «tennoisme». Japans første grunnlov i moderne forstand fra 1889, er sentrert om keiseren. Japan skal styres og regjeres av keiseren i en ubrutt evig linje, heter det i artikkel 1 i denne Meiji-grunnloven. Nasjonalsangen, som riktignok aldri formelt er blitt vedtatt, men siden 1890-tallet i praksis er blitt benyttet som sådan, består i all enkelhet av ett vers som er en lovprisning av keiseren. *Tenno* var Japans hersker, den mystiske, evige og guddommelige legemliggjørelsen av folkets enhet, dets lykke og fremgang. Alle japanere skyldte han sin absolutte lojalitet. Ikke minst den keiserlige forordning angående utdanning av 1890, gir uttrykk for denne lojalitetsforbindelse, og hvert år ble denne forordningen lest og forklart på skolene, mens en samtidig bøyet seg i ærbødighet foran et bilde av keiseren. Keiserens fødselsdag ble en nasjonal helligdag, på samme måte som 11. februar, dagen da Jimmu ble innsatt som keiser på Ya-

matosletta. 2600 årssdagen for denne tronbestigelse fant sted i 1940 og ble feiret med enorm pomp og prakt. Legendene om den første keiser ble presentert som vederheftig historie.

Religiøst sett betydde denne «restaurasjonen» av keiseren på den ene siden et bevisst ønske om å gjenopplive Japans opprinnelige religion som nå ble kalt *shinto*, eller direkte oversatt «gudenes veg», og på den andre siden en tilsvarende begrensning av buddhismens innflytelse. Helt fra den 8. århundre hadde denne importerte religionen nærmest fungert som statsreligion. Shinto-tradisjonene ble fortrent og fungerte til slutt nærmest som en del av buddhismen. Nå ble shinto statsreligionen. Shinto-helligdommene ble «nasjonalisert» og rangert i forhold til deres direkte relasjon til keiseren. Nye helligdommer ble etablert hvor det mest betydningsfulle uten tvil var Yasukuni Jinja (*jinja* oversettes til engelsk med shrine, mens vi her har brukt ordet helligdom). Yasukuni betyr «fred i landet», og var opprinnelig reist for å minnes i tilbedende ærbødighet dem som hadde gitt sitt liv i kampen for restaurasjonen. Etter hvert ble det også sentrum for æring av alle som gav sitt liv for *tenno* og folket.

Shinto-prestene ble nå ansatt av myndighetene og fikk status som stats-tjenestemenn. Det ble opprettet et eget shintobyrå som kom med stadig nye forskrifter. Skolene fikk bl.a. beskjed om at elevene skulle delta ved de forskjellige ritene som ble arrangert i de lokale helligdommene. Når det etter hvert kom protester mot slik tvang i religiøse spørsmål hvor Meji-konstitusjonen faktisk garanterte frihet, var myndighetene raske med å forklare at en slik form for shinto ikke var religion, men bare et naturlig uttrykk for den japanske nasjonens moralske og åndelige struktur. Derfor kunne ingen unntas fra slike riter, og religionsfriheten ble heller ikke krenket. Motstand mot deltagelse ble betraktet som unasjonal atferd på linje med forræderi. Statsshinto har man gjerne kalt denne, ifølge den offisielle forklaring, ikke-religiøs shintoisme.

Nå var ikke keiseren blitt en praktisk, politisk despot. Han levde en tilbaketrukket tilværelse innenfor de svære vollgravene og murene som omga det trefylte palassområdet i Tokyo sentrum, ytterligere beskyttet av den sterke hoffadministrasjonen som fortsatt holder orden på den omfattende keiserlige etiketten. Hans guddommelige opphøyethet ble best ivaretatt ved avsondrethet. Men nå ble alle større avgjørelser tatt i keiserens navn. Det viktige spørsmål ble derfor hvem som i praksis hadde slik makt at keiseren lot dem handle på hans vegne. Rent bortsett fra et interessant parlamentarisk mellomspill på 1920-tallet, er det ikke tvil om at det først og fremst var kretser med bakgrunn i det militære som hadde den effektive politiske kontroll. De store seirene først over Kina

og så over Russland rundt århundreskiftet økte militærets prestisje og ga Japan som nasjon en helt ny status i verdenssamfunnet. Sett med japanske øyne var det en frukt av at landet nå virkelig ble ledet av *tenno heika*.

30-årenes økonomiske krise rammet også Japan hardt. Sosial og politisk uro førte til mer og mer høylydt høyreekstremistisk agitasjon, fulgt opp av en rekke politiske mord. Mange så en ny runde med ytre ekspansjon som nødvendig, både av økonomiske og politiske grunner. Korea var allerede annektert i 1910. Taiwan var blitt japansk så tidlig som i 1895. Nå var tiden inne for en styrking av det japanske nærvær i Kina. Gjennom intriger og utnyttelse av diverse «hendelser» fikk japanerne først etablert et vennligsinnet keiserdømme i Mandsjuria i 1932, og fra 1937 av var Japan og Kina i krig. I hjemlandet kom det rapporter om den ene seieren etter den andre. Meldingen om Nankings fall i 1937, til da den mest betydningsfulle seieren, førte til en gledesdemonstrasjon av enorme dimensjoner. Den 12. desember marsjerte 400.000 japanere med tennte lykter gjennom Tokyos gater fram til keiserpalasset og hyllet sin *tenno*. – Først etter krigen ble japanere i sin alminnelighet kjent med at nettopp erobringen av Nanking kanskje var det mest groteske uttrykk for japanske soldaters råhet og barbarisme. Mer enn 100.000 skal ha mistet livet i denne brutale massakre som også er blitt kalt «voldtekten på Nanking» med klare allusjoner til kinesiske kvinners skjebne.

Poenget her er ikke å gå i detaljer om japanernes krigshistorie, men bare å understreke at det var stor avstand mellom det inntrykk den japanske befolkningen hadde av sitt lands ekspansjon, og hvordan dette ble opplevd av dem det gikk utover. Japanere flest mottok de informasjoner de fikk uten å stille kritiske spørsmål. Når den politiske propagandaen beskrev Japans mål som å skape et stort, felles velferdsområde i Øst-Asia, svarte det til de ideelle mål folk flest opplevde at keiseren, og dermed Japan, hadde. Landet hadde ikke bare rett, men også plikt til å dele sine guddommelige velsignelser med andre. Endelig var det blitt klart at Japan under keiserens ledelse, var sterkere både kulturelt, teknisk, politisk, militært og moralsk enn for eksempel Kina, som tidligere hadde dominert Japan, ja, endog enn USA. For keiseren var ingen ofre for store. *Kamikaze*-flygerne, det vil si «gudevind»- eller litt mer brutalt selvmordspilotene, har kanskje blitt stående som det klareste uttrykk for denne totale religiøse hengivelse til *tenno*. «*Banzai*», eller «titusen år (for keiseren)», ropte de unge flygerne da de styrtet sine flybomber ned mot amerikanske krigsskip. Deres avskjedshilsen til hverandre var: «Vi møtes i Yasukuni Jinja!»

Onsdag 15. august 1945 klokken 12 presis, får japanerne for første gang høre sin *tennos* stemme. Folk var blitt bedt om å samles om de radioapparatene som fantes for å motta en viktig melding. Keiserens lyse stemme forkynner i en oppstyltet hoffstil at de vanskelige forholdene i verden har bevirket at en helt nødvendig avgjørelse måtte tas. Ved nå holde ut det uutholdelige og lide det ulidelige, vil vegen kunne åpnes for en stor fred for kommende generasjoner.¹ – Setningene var vanskelig å forstå, men innholdet var klart nok: *Tenno heika*, som hadde vært betraktet som garantien for at Japan ville vinne krigen, hadde selv forkynt at krigen var tapt.

Tennos krigsansvar

Okkupasjonsmakten under ledelse av den amerikanske generalen Douglas MacArthur, sto overfor mange og store oppgaver i et krigsherjet utslitt og desillusjonert folk etter at overgivelses-dokumentet formelt var underskrevet den 2. september. Målet for okkupasjonen var ikke å ta hevn, men å skape et demokratisk Japan som senere ville kunne bli en støttespiller i Det fjerne østen for den «frie» del av verden. I praksis betydde dette en radikal omforming av hele det japanske samfunn, dets lovverk og institusjoner – og ikke minst dets ideologiske basis med keiseren i spissen.

Et av de første og kanskje mest vidtrekkende spørsmål seierherrene sto overfor, var nettopp hvordan man nå skulle håndtere keiseren. Skulle han stilles for retten som en krigsforbryter? Siden Postdam-konferansen i juli hadde ikke minst engelskmennene og russerne talt sterkt for å inkludere keiserens navn i den listen over japanske ledere som burde stilles for retten. MacArthur var fra første stund imot dette. «Jeg ville trenge minst 100.000 ekstra soldater dersom keiseren skulle stilles for retten. Dersom han ble dømt og kanskje hengt, ville det uten tvil kunne ha ført til sterk motstand og geriljakrig»,² skal generalen ha sagt, og han fikk det som han ville. Keiseren var ikke blant de 28 som ble framstilt for den internasjonale domstolen i Tokyo som begynte rettsforhandlingene i mai 1946.

Betydde det at keiseren var uten ansvar for krigen? I utgangspunktet ser det ut til at MacArthur var interessert i å bruke keiseren, uansett hvilket personlig ansvar han hadde for krigen. Generalens vurdering var at nå når keiseren selv hadde stått fram og forkynt nederlaget og akseptert okkupasjonen, var han en meget nødvendig brikke for å få gjennomført okkupasjonens målsetting. Keiseren ville bli stående som et samlingsmerke og et symbol i utviklingen av det nye Japan. – Denne «bruken» av keiseren ble om mulig enda lettere å forsvare og forklare

fordi MacArthur og hans medarbeidere fikk det inntrykk at keiseren selv var en noe livsfjern og forsiktig mann som aldri egentlig hadde ønsket krig. Hirohito på sin side var selv villig til å ta ansvaret, noe han gav direkte uttrykk for da han kom på sin første visitt til MacArthur 27. september.³ Keiserens holdning ga med andre ord tydelig inntrykk av at han ville samarbeide med okkupasjonsmyndighetene og at han ikke ønsket å stå i veien for utviklingen av et nytt og demokratisk Japan.

For Tokyo-krigsdomstolen var det imidlertid en vanskelighet at keiseren var erklært immun. Det var formelt sett han som hadde gitt alle de viktige ordrene. Da keiseren, som den øverst ansvarlige ikke engang ble stilt for retten, ment Tokyo-domstolens leder, den australske juristen William F. Webb, at ingen burde dømmes til døden. Flertallet av de elleve dommerne vedtok likevel syv dødsdommer da rettssaken endelig var ferdig i november 1948.⁴

Mer interessant og alvorlig enn disse juridiske spørsmålene, er hvorvidt «det offisielle» - både amerikanske og japanske - bildet av keiseren som en passiv og delvis motstrebende krigsherre egentlig stemmer med virkeligheten. Den tidligere redaktør i «Life» -magasinet, David Bergamini, offentliggjorde i 1971 en voluminøs framstilling om keiseren som han kalte *Japan's Imperial Conspiracy*. Som tittelen indikerer, mener Bergamini at keiseren var en flink manipulator, som ikke bare spilte en meget aktiv rolle i alle viktige og større aggressive militære vedtak før og under krigen, men at han også maktet å endre sitt ettermæle. Bergaminis dokumentasjon er imponerende. Syv års studier ligger etter sigende bak de nesten 1300 sidene. Spesiell vekt tillegger han general Sugiyamas såkalte «Memoranda» som ble utgitt i 1967 og støtter opp om Bergaminis tese⁵. Sugiyama var en av de øverste militære ledere under krigen. Han begikk selvmord i september 1945 og hadde derfor ikke anledning til å «pynte på» sin framstilling i tråd med utviklingen i den første okkupasjonstiden.

Selv om Bergamini nok kan anklages for å trekke for vidtrekkende konklusjoner og forøvrig la sin fremstilling preges i sterkeste laget av sine egne interesser, har han uten tvil trukket fram masse «glemt» materiale som korrigerer det nevnte «offisielle» bildet av keiseren. Nå er det imidlertid interessant å registrere at Bergaminis bok – som også Sugiyamas «(Memoranda)» – nærmest ble forbigått i taushet i Japan. Den er for eksempel ikke oversatt til Japansk. Ingen forlag turde å gå på et så kontroversielt prosjekt, og selv de nevnte etterlatte papirene av Sugiyama ble utgitt på et lite og ubetydelig forlag og ble langt fra noen suksess.

Hvordan framstilte japanske media keiserens rolle under krigen, da en

skuet tilbake på Showa-perioden i forbindelse med hans dødsfall? Undertegnende fulgte så godt det lot seg gjøre med de to døgnene TV sendte spesialprogrammer den 7. og 8. januar, og sitter igjen med følgende inntrykk:

- Frykten for at krigen skulle forties eller fortegnes i retning av en glorifisering av Japans og keiserens rolle, ble i det store og hele heldigvis gjort til skamme. På de forskjellige kanalene ble det vist realistiske og ærlige bilder av krigen - også av dens grusomme og for japanerne lite flatterende sider.

- På denne måten ble minnet om Hirohito et betimelig korrektiv til den økende tendensen ikke minst innenfor regjeringspartier til å «glemme» eller omformulere japanernes aggressive handlinger overfor sine naboer i det østlige Asia. Media var i så måte, etter denne forfatters vurdering, sitt ansvar verdig.

- Når det derimot gjaldt keiserens egen rolle og hans personlige ansvar, ble spørsmålet ikke reist i reportasjene, selv om enkelte var inne på det i de mange diskusjons- og kommentarsesjonene. Foreløpig er vel Showa-perioden for nær historie til virkelig å gå inn i denne problematikken, men det hviler et stort ansvar både på historikere og media slik at en ikke «glemmer» dette spørsmålet. Det vil på sikt være en indikasjon på hvor ærlig japanerne kan forholde seg til sin fortid og til sin keiser.

Tennos guddommelighet og skillet stat – religion

Vi har sett hvilke ideer om *tenno*'enes opprinnelse og funksjon som siden Meiji-restaurasjonen ble betraktet som historiske kjensgjerninger. Allerede i de første foreløpige retningslinjer fra de allierte før okkupasjonen begynte, ble det understreket at keiseren skulle behandles som et vanlig menneske. Den mest synlige demonstrasjonen på dette fikk japanerne i det kjente bildet som ble offentliggjort etter keiserens halvtimes visitt hos MacArthur den 27. september. Her står keiseren stiv og stram i formelt formiddagsantrekk, mens «den amerikanske cesar»⁶ står nesten lett henslengt i en svært enkel hverdagsuniform.⁷

Viktigere var imidlertid hvordan man mer direkte skulle få avlivet myten om keiserens guddommelighet. Her viste det seg at Hirohito for egen regning var opptatt av å foreta en avmytologisering av seg selv og av sitt folk. Resultatet av en lang og interessant prosess utover høsten 1945, som nå ser ut til å være endelig klarlagt etter at det tidligere hadde veraset de forskjelligste teorier,⁸ var at keiseren i sitt nyttårsdekret 1. januar 1946 sa at forbindelsen mellom ham og folket ikke var basert på myter og legender, eller på de falske forestillingene at han skulle være

guddommelig og det japanske folk mer høytstående enn andre folk, og dermed ha rett til å herske over disse.⁹

På mange måter ble selve det teoretiske og historiske grunnlaget for «tennoismen» revet bort ved dette keiserlige dekret. Men tro, også på keiser og nasjon, er ikke nødvendigvis knyttet til historiske kjensgjerninger, det kan i like stor grad dreie seg om følelser og irrasjonelle forestillinger. Har andre tiltak blitt satt i verk for å motvirke at slike følelser og forestillinger har kunnet leve videre? Det kan ikke være tvil om at Hirohito for egen del levde opp til sin selvavmytologisering. Han reiste land og strand rundt og viste seg blant folket på en annen måte enn noen keiser tidligere. Han aksepterte og levde opp til den rollen den nye grunnloven som trådte i kraft 3. mai 1947, tilkjente han. Paragraf 1 i dette viktige, men omdiskuterte etterkrigsdokumentet definerer keiseren som et symbol på staten og folkets enhet ifølge folkets vilje som også er den øverste makt.

Denne grunnlovsbestemmelsen er blitt gjenstand for atskillig diskusjon i etterkrigstidens Japan, først og fremst ut fra misnøye med hele den nye konstitusjons historiske tilblivelsesprosess. Det viste seg nemlig at japanske politiske ledere som fungerte innenfor de rammene SCAP (Supreme Commander of the Allied Powers, hvilket igjen vil si MacArthur) ga dem, ikke egentlig var interessert i store forandringer i Meiji-konstitusjonen, spesielt ikke bestemmelsen som gjaldt keiseren.¹⁰ Den grunnloven som ble godkjent i den japanske nasjonalforsamling, var i ikke liten grad en frukt av okkupasjonsmyndighetens eget arbeid og deres press. Dette har senere vært bakgrunn for stadig mer høyrøstede ønsker om en revisjon av «fredskonstitusjonen» som i sin kanskje mest kjente paragraf – nummer ni – fratrar Japan retten til å føre krig.¹¹

Men dersom en virkelig effektivt skulle få avlivet mytene om *tennos* guddommelige status, burde ikke da SCAP også ha arbeidet for å sekularisere keiseren, bryte hans forbindelse med shinto, eller til og med få ham omvendt til kristendommen?¹² Det er ikke tvil om at MacArthur for egen del mente at Japan hadde behov for en åndelig fornyelse og at kristendommen var den moralske og ideologiske kraft som var nødvendig. Hans anliggende var betinget av hans eget religiøse grunnsyn. En kjenner av generalens religionspolitikk i Japan, William P. Woodard, som har skrevet en meget interessant studie av okkupasjonsmaktens religionspolitikk, hevder at MacArthur selv var «religiøs, om enn ikke noen kirkemann».¹³ Han led ikke desto mindre av et ikke ubetydelig «messias-kompleks» hvor han betraktet seg som lederen for den protestantiske verden, sier den samme forfatteren. Etter MacArthurs oppfatning var det et enormt behov for misjonærer, og ved flere

anledninger kom han med oppfordringer til misjonsselskaper i Vest om å øke sin innsats og innfri de enorme mulighetene og det store ansvaret han så kristendommen hadde for Japans videre skjebne.¹⁴

Men hva med keiserens «omvendelse»? Ryktene var mange om at han – og mange i hans familie – var svært interesserte i kristendommen. MacArthur var naturlig nok opptatt av spørsmålet. Men Woodard hevder at generalen ikke gikk aktivt inn for å få ham omvendt, da han mente at keiseren i så fall med rette kunne anklages for usmakelig kynisme.¹⁵ I praksis anerkjente okkupasjonsmyndighetene keiserens rett til å bevare shinto som sin private religion i tråd med de prinsippene som ble nedfelt i den nye grunnlovens bestemmelser om religionsfrihet og skille mellom stat og religion.

I artikkel 20 garanteres alle fri religionsutøvelse, og i følge den samme paragrafen skal ingen religion motta noe privilegium fra staten eller utøve noen politisk makt. Ingen skal presses til å delta i noen form for religiøs handling eller feiring. Staten skal ikke drive religiøs undervisning eller andre former for religiøs aktivitet. Og i avsnittet om finanser sier grunnloven – i artikkel 89 – at offentlige penger eller eiendommer ikke skal kunne brukes til støtte for noen religiøs organisasjon eller andre formål som ikke er under direkte offentlig kontroll.¹⁶ Shintoismen ble, naturlig nok, fratatt alle sine privilegier, selv om keiseren altså forble shintoist.

Ved flere anledninger, som av og til har ført til større rettssaker, har en sett at politiske myndigheter på alle plan har forsøkt å gi enkelte religiøse skikker en slags offentlig anerkjennelse. Regjeringsmedlemmers besøk i Yasukina Jinja er kanskje det mest kjente eksempelet. Men det har vært et utall av større og mindre saker hvor myndighetene er blitt anklaget for enten ikke å respektere den enkeltes frihet i religiøse formål. Et noe urovekkende trekk er at de høyere domstolene stort sett har støttet myndighetene når disse er blitt utsatt for slike anklager.¹⁷

Spesielt stor oppmerksomhet var det naturligvis knyttet til hvordan man ville håndtere keiserens begravelse og innsettelsen av den nye keiseren. Hvordan ville man her balansere forholdet mellom den keiserlige families shinto-tro og statens religionsløshet? Og kanskje enda vanskeligere: Selv om man anerkjenner keiserfamiliens rett til å foreta riter og handlinger i tråd med de religiøse tradisjonene som gjelder for dem, så er vel disse ifølge sin egenart mer enn private seremonier? Innholdet i disse seremonier er ikke forandret, til tross for keiserens avmytologisering. Etter sitt vesen forutsetter disse de samme gamle mytologiske forestillingene.

Begravelsen fant sted den 24. februar. Den var overraskende kort og

enkel, hvilket formodentlig ingen av de mange gjestene, deriblant stats-overhoder fra et stort antall nasjoner med nyinnsatte president Bush i spissen var spesielt lei seg for. Det var nemlig en uvanlig sur og kald februar-fredag.

Den offentlige delen, som gjestene var invitert til og folket kunne bivåne på TV, var delt i to klart adskilte deler. Den første var en enkel shinto-begravelse, ledet av shintoprester i religiøst antrekk med tradisjonelle symboler og gaver til avdøde. I prinsippet hadde keiserhuset ansvaret for denne delen, tilkjennegitt ved at den nyinnsatte keiseren kom med en hilsen. Så ble et forheng hengt opp foran sarkofagen mens alle religiøse symboler ble fjernet. Nå var det regjeringen som tydelig hadde ledelsen ved at statsministeren kom med en hilsmingstale. Alle stats-overhodene viste så keiseren sin siste respekt ved én og én å trå fram i stillhet foran kisten og keiserens bilde.

Regjeringen valgte altså et kompromiss. Den forsøkte tydeligvis ikke å støte noen. Og min personlige vurdering er at denne seremonien slik den artet seg på fjernsyn, ikke kan sies å ha vært et stort overtramp, verken når det gjelder religionsfriheten eller skillet mellom stat og religion, enn si problemet med keiserens guddommelighet. Et liknende inntrykk satt en som tidligere nevnt igjen med etter den nye keiser Akihitos innsettelse. – Men keiserfamilien fortsetter sine spesielle høytidligheter i den sørge- og fornyelsesperiode en ifølge de gamle tradisjonene fortsatt er inne i. Den prosessen er nøye knyttet til risdyrkings-syklusen, og avsluttes med en urgammel seremoni som er et rituell samleie med Amaterasu selv. I det første leddet av tiltredelsesritualet, som fant sted på dødsdagen til Hitohito, mottok Akihito som tidligere nevnt de mystiske og kraftgivende tronregaliane.

Folk flest er i dag lite opptatt av disse tildels innviklede ritualene og forestillingene. Etter sigende skal forretninger som driver med utleie av video, aldri hatt det så travelt som i de tre dagene – to dager i forbindelse med dødsfallet og en dag ved begravelsen – TV-stasjonene forandret sitt vanlige program og sendte keiserstoff. Og selv om stemningen var spesiell disse tre dagene fordi mange forretninger holdt stengt, reklamelys ikke ble tent og høytalerne i stormagasinerne enten var tause eller spilte klassisk musikk, var det ingen krisestemning. De som valgte ikke å markere begivenhetene, opplevde heller ikke trakassering av fanatiske «tennoister» eller høyreekstremister.

Stor offentlig interesse vakte imidlertid valget av periodenavn på Akihitos keisertid. Innenfor okkupasjonsstyret gjorde det seg i sin tid gjeldende et visst ønske om å få forandret denne urgamle periodeordningen, som riktignok først fikk en fast og absolutt form ved

Meiji-restaurasjonen.¹⁸ Også mange japanere støttet og støtter dette, men motstanden var for stor. Bakgrunnen for dette ønsket var nettopp at slike periode- benevnelser og selve tidsregningssystemet, er med på å understreke den enkelte *tennos* betydning. *Heisei* – «la freden vokse», kan man noe fritt oversette det med – ble valgt, til manges overraskelse. Selv om den offisielle tidsregning faktisk er bundet til keiserperiodene, er det stadig vanligere å bruke den kristne årsangivelse. Japans «internasjonalisering» og «computerisering» vil sikkert være med på å fremme denne tendensen.

Keiserens død og begravelse må altså kunne sies å ha blitt langt mindre dramatisk enn mange fryktet. Sorgreaksjonene i forbindelse med Showa Tenno – som Hirohito etter tradisjon nå vil bli kalt – må sies å ha vært verdige og moderate. Det skyldes vel i ikke liten grad at den gamle mannens sykeleie tok så lang tid at folket praktisk og følelsesmessig hadde fått lang tid å forberede seg. Regjeringen kan knapt anklages for å ha utnyttet situasjonen i retning av å gjenvinne en mer sentral plass for *tenno* i folkets bevissthet. En var seg tydeligvis bevisst å skulle forsøke å opprettholde skillet mellom stat og religion. Men de grunnleggende forestillingene om keiserens spesielle stilling ligger der fortsatt, ikke minst i begravelses- og innsettelsesritualene, og et konsekvent skille mellom stat og religion ble begravelsen ikke.

Kirkens rolle

Den kristne kirke er som kjent fortsatt tallmessig svak i Japan, til tross for sterk kristen innsats fra midt på 1500-tallet og i nesten 100 år framover, og så fra midten av forrige århundre igjen. Et problem kirken har strevd med hele tiden, er det vi kan kalle dens fremmedhet. Budskapet har virket fremmedartet og vanskelig tilgjengelig. Kirkens utenlandske inntrykk har naturlig nok også blitt styrket ved det sterke nærvær av utenlandske misjonærer. Men allerede i Meiji-perioden var det mange japanske kristne som ønsket å være uavhengig av vesterlandske misjonærer.

En konkret anstøtssten for mange japanske kristne var det store antall kirkesamfunn som delvis motarbeidet hverandre. En kirke med rot i Japansk virkelighet burde frigjøres fra disse forskjeller og motsetninger som var vokst fram i europeisk og amerikansk sammenheng. Et annet problem var synet på de japanske tradisjoner. Mange ønsket å se Guds ledelse i Japans historie. Mest kjent er vel Uchimura Kanzos utsagn om at de japanske tradisjoner nærmest kunne ses på som et supplement til Det gamle testamentet for japanske kristne.

Skal man driste seg til en generalisering, som riktignok øver vold mot

de mange «avvikerne» som tross alt fantes, må det kunne sies at den japanske kristenheten - i all sin sammensatthet og med mange nyanser - utover i 30-årene mer og mer delte den alminnelige japaners overbevisning om sitt folks spesielle stilling og misjon i verdenssamfunnet. De mest toneangivende lederne i protestantisk sammenheng ønsket nå en felles japansk kirke, med en slik understrekning av det japanske, at en også kunne godta myndighetens definisjon av statshinto, inkludert æringen av *tenno* som ikke-religiøse, nasjonale skikker og forestillinger.

Kirke-enhetsdrømmene ble realitet i juni 1941. Da var det myndighetene som gjennom en ny lovgivning angående religiøse organisasjoner, ønsket å samle disse i så store enheter som mulig, i tråd med det stadig sterkere behovet for kontroll over folket. Og «Den forente kristne kirke» (Kyodan) i Japan gikk svært langt i å vise sin nasjonale iver og holdning. En kirkehistoriker skriver følgende: «Tankefulle japanske kristne som tenker tilbake på denne tiden, føler nok nå at Kyodan i ord og handling under krigen burde ha vært preget av en mer distinkt kristen, det vil si bibelsk tone.¹⁹ Men den samme forfatteren minner også om en viktig tildragelse mot slutten av krigen, da Kyodans ledere ble bedt om å forandre på den kristne trosbekjennelse fordi denne kunne oppfattes som en underkjennelse av *tennos* helt spesielle stilling, og de blankt avviste dette,²⁰ som balanserer et helt ensidig negativt bilde.

Men Kyodan har strevet med sin tilblivelseshistorie og sin ukritiske holdning til den japanske ultranasjonalismen i hele etterkrigsperioden. Enkelte har ønsket å la historie være historie, mens andre har arbeidet for å ta et oppgjør med den rollen kirken spilte under krigen. En slik »bekjennelse av Den forente kirkens ansvar under krigen« ble endelig vedtatt i 1967.²¹ Mange er opptatt av at kirken ikke igjen skal begå samme feil, og ett av de spørsmål man i lenger tid har engasjert seg i, med stor tyngde og alvor, er problemene knyttet til »X-day«. Flere i dette kirkesamfunnet sitter inne med en ekspertise om de keiserlige begravelser- og innsettelsesriter, som få andre i Japan. Mest kjent har kanskje pastor Tomura Masahiro blitt. Han har vært over hele landet, både i og utenfor kirkelige sammenhenger, og fortalt om hvordan hele keiserskiftet fungerer, sett ut i fra innholdet i ritualene.

Men Tomura og Kyodan har langt fra vært alene. Større og mindre kirkesamfunn har benyttet anledningen til å gi sine menigheter råd om hvordan man skulle forholde seg til keiserens bortgang og den nyes tronstiging. Sett fra et norsk synspunkt kan det kanskje være av interesse å registrere at også Kinki evangelisk lutherske kirke (2.500 medlemmer) som Frikirken og Misjonsselskapet samarbeider med, i god tid

før «X-day» sendte ut et hyrdebrev som blant annet oppfordret menighetene til å avholde møter og gudstjenester som planlagt, selv om det skulle bli proklamert landesorg i forbindelse med keiserens død. Kirkestyret kom også med et forslag til en bønn for keiserens familie og for folket som kunne brukes ved første gudstjeneste etter keiserens død. På Kobe lutherske teologiske seminar (KLTS), hvor både NLM, Frikirken og NMS er med i styret sammen med to japanske kirker, vedtok man for eksempel å holde skole på den 24. februar – keiserens begravelsesdag. Og til slutt: på årsmøtet til Japans evangeliske misjonærforening (JEMA) ble det vedtatt å sende et brev til ambassadørene til de land som er med i denne organisasjonen. Brevet inneholdt en oppfordring til ambassaden om å orientere statsoverhodene om de problemene mange kristne følte i forbindelse med begravelsen som snart skulle finne sted.

For mange har nok perspektivet begrenset seg til spørsmålet om «keiserdyrkelse». Det er likevel viktig å registrere at atskillige japanske kristne er engasjert på et bredere plan, og blant annet aktivt motarbeider keiserinstitusjonen som sådan, bruken av nasjonalsangen «Kimi ga yo» og det japanske flagget *hi no maru* – «den runde sol». Kirken i Japan kan i dag i alle fall ikke anklages for å være passiv eller ubevisst når det gjelder tendenser til en gjenoppliving av ultranasjonalistiske idealer og en ny «tennoisme». Sporene er – ikke minst for Kyodan – for skremmende til det.

Perspektiver på framtiden

Det er ikke tvil om at Showa-perioden til fulle har demonstrert hva «tennoismen» i sin ytterste konsekvens kan føre til. Noen umiddelbar fare for en gjenoppliving av denne ultranasjonalistiske historieforståelse synes det ikke å være i Japan i dag. Folkets måte å håndtere «X-day» og keiserbegravelsen på understøtter etter undertegnedes oppfatning en slik vurdering. De ytre forhold er også forskjellige. Japan tapte krigen. Keiseren forkynte dette selv. Han frasa seg senere sin guddommelige status. Japan har sett at parlamentarisme og demokrati fungerer. En ny keiser har overtatt. Han er selv på mange måter preget av den nye tid. Han fikk for eksempel sin vilje da han ønsket å gifte seg med et «ikke-akseptabelt-parti» sett ut i fra de japanske hofftradisjoner. Han er internasjonalt orientert. Japan er blitt en økonomisk verdensmakt med en levestandard som overgår de aller fleste. Japanske media har forstått betydningen av en fri og uavhengig nyhetsformidling. Grunnloven vil det nok bli vanskelig å forandre.

Listen over faktorer som understreker forskjellen mellom førkrigs- og

etterkrigs-Japan kunne gjøres mye lenger. Historien burde ha store vanskeligheter med å gjenta seg. Likevel har keiser-begravelsen og innsettelsen av Akihito vist at de gamle religiøse forestillingene lever i de ritualer som fortsatt blir brukt ved slike anledninger. Disse tradisjonene vil igjen komme til anvendelse dersom Japan skulle oppleve en større økonomisk og sosial krise. En nedgangstid av de dimensjoner som man opplevde i 30-årene ville etter denne skribents oppfatning kunne føre til at ultranasjonalismen igjen vil kunne bli den dominerende maktfaktor i Japan.

Derfor er det nødvendig stadig å være oppmerksom på den «tenno-istiske» understrøm og følge utviklingen med kritiske øyne, slik at de krefter som ønsker en tilbakevending til de gamle idealene kan bli avslørt og komme fram i lyset. Kirken har i så måte gjort en innsats det står all mulig respekt av i forbindelse med «X-day». Men sammen med denne kritiske bevissthet er kanskje tiden nå inne til å arbeide med mere konstruktive tanker om hvilke nasjonale symboler Japan bør ha i fremtiden. Det er viktig å påvise at de gamle forestillingene om keiseren fortsatt er i funksjon. Men ønsker man å gi avkall på keiserinstitusjonen overhodet? Bør Japan bli republikk? Tanken må ansees som urealistisk i Japan som den fortøner seg i Norge. Skal Japan ikke ha et flagg eller en nasjonalsang? Er det mulig å tenke seg at de gamle symbolene kan fylles mer aktivt av nytt innhold, slik at de kan løses fra sin fortid? Mye vil avhenge av om en kan gi realistiske og levedyktige svar på disse vanskelige spørsmålene. Lite arbeid er gjort så lang på dette feltet.

NOTER

1. For å få ett inntrykk både av stemningen, innholdet og bakgrunnen for denne keiserlige tale kan det vises til den boka avisen *Mainichi Daily News* utga i 1975 under tittelen *Fifty years of Light and Dark – The Hirohito Era*, s. 183-199.
2. Se til problemet om Tokyo domstolen, R.H. Mear: *Victors' Justice: The Tokyo War Crimes Trial*, 1971. – Til spørsmålet om keiseren burde stilles for retten, se s. 110-117 i Tuttle (paperback) utgaven av 1972; sitatet er fra s. 11/112.
3. Ifølge MacArthurs rapport skal keiseren ha sagt «I come to you, General MacArthur, to offer myself to the judgement of the powers you represent as the one to bear sole responsibility for every political and military decisions made and action taken by my people in the conduct of the war.» Sitatet finnes opprinnelig i MacArthur: *Reminiscences*, s. 288, sitert her etter Minear, op.cit.s.113.
4. Se Minear, op.cit. s.162.

5. Se Bergaminis vurdering av «Sugiyama Memoranda» i forordet til nevnte bok i forordet s. xxxii og xxxiii. Interessant nok bruker Mainichi-skribentene også Sugiyamas Memo som de kaller det og kommer til en ganske annen konklusjon, nemlig at keiseren foretrakk politiske forhandlingsløsninger framfor militære. Op.cit. s. 99-101.
6. Dette er tittelen på William Manchesters store MacArthur-biografi fra 1978.
7. Angående dette bildet, se ibid. s. 489f.
8. Se framstillingen i det svært grundige og viktige arbeidet til William P. Woodard, *The allied Occupation of Japan 1945-1952 and Japanese Religions*, Brill, Leiden 1972. I kap. 27 fremsetter Woodard sin teori om den ganske kompliserte bakgrunnen for det keiserlige dekret.
9. Se teksten i Appendix E:3 hos Woodard, op.cit. s.315f.
10. Det er gitt en interessant framstilling av denne prosessen i Mainichi-boken, op.cit. s.200-204.
11. For dem som måtte være interessert i både den gamle og nye konstitusjon kan det henvises til artikkelen om «constitution» i Kodanshas *Encyclopedia of Japan*, hvor de er gjengitt i full tekst.
12. Det er ikke tvil om at mange misjonærer mente MacArthur burde ha benyttet anledningen til «å omvende» keiseren i de første etterkrigsårene. Som et eksempel kan det vises til tilsynsmann Vika i NMS, som i sin rapport til misjonskonferansen i 1953 litt ironisk bemerker at MacArthur nok burde ha brukt sin makt slik mange hadde ønsket, dersom kirken virkelig skulle ha fått gjennomslag i Japan.
13. Woodard, op.cit. s.16.
14. Det har versert mange rykter om hva MacArthur egentlig har sagt og ikke sagt i denne forbindelse. Woodard har også her gjort et godt arbeid ved systematisk å samle de faktiske utsagn som kan dokumenteres fra MacArthurs side. Op.cit. Appendix G:4, s. 355-259.
15. Ibid, s.272.
16. Til diskusjonen omkring grunnlovens utsagn om religionsfriheten, ibid, s.77-82.
17. Det kan her f.eks. vises til Nakaya-saken hvor en kristen enke etter en offiser i selvforsvarsstyrkene som døde ved en ulykke i tjeneste, ikke ønsket at mannen skulle æres i en shintohelligdom som offiserforeningen i hans avdeling hadde kontakt med. Fru Nakaya tapte saken og fikk en moraliiserende formaning av dommeren om at hun i religionsfrihetens navn burde være så storsinnet at hun aksepterte en slik alminnelig praksis. Fru Nakaya anla sak i 1973, og avgjørelsen falt på forsommeren i 1988.
18. Woodard, op.cit. s.172f.
19. R.H. Drummond, *A History of Christianity i Japan*, s.266.
20. Ibid. Når det gjelder Kyodans historie under krigen kan det vises til en artikkel skrevet av undertegnede i *Gammel bekjennelse i Unge kirker*, red. Ola Tjørhom. Mellomkirkelig råd 1980.
21. J.M. Phillips, *From the Rising of the Sun: Christians and Society in Con-*

temporary Japan, Orbis Books 1981, gir en god oversikt over kampen om kirkens politiske rolle i etterkrigsperioden, s.17-49. Spesielt om krigsbe-kjennelsen, s. 34-35.

Tor Jørgensen, f. 1945, can theol. MF 1972, misjonsprest for NMS i Japan 1973-89. Fra høsten 1989 medialeder i NMS.

The death of the emperor: A challenge to the church in Japan

The dramatic events in connection with the Japanese emperor's sickness and death once more drew the world's attention to the problem of rising ultra-nationalism, the responsibility of the emperor during the war, and the role of the entire emperor system in the future. Reporting on the months before and after the emperor's death i January 1989, the author reviews the historical background of the emperor system and the roots of Japanese nationalism, the relationship between state and religion, and the role of the Japanese church(es). The potential of ultra-nationalism is there, but presently the situation seems to be stable and balanced. The challenge of the church is not only to criticize old institutions and symbols, but to find expressions of a sound national sentiment.